

ularni tizimli hal etishga yo‘l ochdi. Restavratsiya laboratoriyalari tashkil etish, muzey fondlarini raqamlashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va mutaxassislar va kadrlar malakasini oshirish — ushbu to‘rt yo‘nalishda izchil harakat qilish Farg‘ona viloyati muzeylarini zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarishning asosiy sharti va omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fargona madaniy hayotida muzeylarning o‘rni // Obrazovanie i innovatsionnye issledovaniya. — 2023. — №12. — URL: <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/3406/2997/8304>
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining SQ-759-IV-son parlamentso‘rovi natijalari to‘g‘risida. — 2023. — 23-iyun. — URL: <https://lex.uz/ru/docs/-6521718>
3. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyida arxeologik ashyolarni saqlash va restavratsiya // Madaniy meros agentligi. — URL: <https://www.interaktiv.oak.uz>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-maydagi PQ-261-son Qarori "Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida". — URL: <https://lex.uz/docs/-6040013>
5. Arxeologiya merosi obyektlarini muzeylashtirish // TSUULL. — URL: https://tsuull.uz/sites/default/files/arxeologiya_merosi_obyektlarini_muzeylashtirish_monografiya_compressed.pdf
6. Madaniy meros obyektlarini muzeylashtirishning ahamiyati // bukhari.uz. — 2024. — URL: <https://bukhari.uz/?p=37194&lang=oz>

FARG‘ONA VILOYATIDA TURIZM RIVOJLANISHINING TARIXIY-MADANIY OMILLARI (1992-2023 YILLAR).

Mirzaxamdamova Dildora Zafarovna

Qo‘qon davlat universiteti

Tarix kafedrası o‘qituvchisi

dildoramirzahamdamova24@gmail.com

Annotatsiya: 1993–2023 yillar oralig‘ida Farg‘ona viloyatining madaniy turizm resurslari ilmiy o‘rganilishi, ularning tasnifi va hududiy dinamikasi tahlil qilinadi. Maqsad viloyatdagi moddiy va nomoddiy meros obyektlarining turizmga qo‘llanish mexanizmlarini hamda tadqiqotlar metodologiyasini solishtirma asosda yoritishdir, shuningdek, hududiy brendning va meros obyektlaridan foydalanish mexanizmlarini baholashdan iborat.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona viloyati; madaniy turizm; moddiy meros; nomoddiy meros; ziyorat turizmi; muzeylar; hunarmandchilik; turizm infratuzilmasi. turizm salohiyati; madaniy meros; infratuzilma; ichki turizm; ziyorat turizm.

Farg‘ona viloyatida turizm rivojlanishining tarixiy-madaniy omillari mavzusi bugungi kunda tarixiy merosni boshqarish, hududiy iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan dolzarb ilmiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Turizm endilikda faqat xizmatlar sohasi emas, balki tarixiy xotira, madaniy landshaft, urf-odat va hunarmandchilik kabi meros resurslarini “kapital”ga aylantiruvchi ko‘p tarmoqli tizimdir. Uning mexanizmi tarixiy obidalar, ziyorat maskanlari, muzeylar, festivallar hamda nomoddiy meros elementlarini turistik mahsulotga integratsiya qilish, shuningdek transport-logistika va mehmonxona infratuzilmasi orqali tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarishdan iborat. Masalan, Qo‘qon xonligi davri me‘moriy yodgorliklari, Rishton kulolchilik maktabi va Marg‘ilon atlas-adras an‘analari birgalikda “madaniy yo‘nalish marshruti” sifatida shakllantirilganda hududning turistik jozibadorligi keskin ortadi. Statistik jihatdan, respublika miqyosida ichki turizm ulushi yildan-yilga ko‘payib borayotgani, madaniy meros ob‘ektlari jamlangan hududlarda turistlar sarfi yuqoriligi kuzatib kelinmoqda, bu holat Farg‘ona viloyati bo‘yicha ham turistik oqimning mavsumiy tebranishlari bilan birga o‘sish trendini ko‘rsatishini anglatadi. Ilmiy izoh sifatida aytish joizki, tarixiy-madaniy omillarni tizimli tahlil qilmasdan turizmni barqaror rivojlantirish mumkin emas.

Farg‘ona viloyatining madaniy turizm resurslari deganda hudud tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan moddiy yodgorliklar, muzey fondlari,

shaharsozlik qatlamlari, ziyorat maskanlari hamda marosim, urf-odat, hunarmandchilik kabi nomoddiy meros unsurlarining turizm ehtiyojiga moslashtirilgan majmui tushuniladi. Bu ta’rifning mexanizmi shundaki, resurslar avvalo identifikatsiya qilinadi, keyin huquqiy muhofaza va ilmiy pasportlashdan o‘tkaziladi, shundan so‘ng infratuzilma, servis va talqin (interpretatsiya) vositalari orqali turistik mahsulotga aylantiriladi. Masalan, Farg‘ona viloyati shaharlarida mavjud tarixiy masjid-maqbara ansamblari ziyorat va madaniy marshrutlar tarkibiga kiritilganda, obyektning tarixiy qatlamini izohlovchi ekskursiya matni, yo‘l ko‘rsatkichlari va tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish tizimi birgalikda ishlaydi. Statistik mantiqda bunday resurslar bo‘yicha 1993–2023 yillarda muzeylar, qo‘riqlanadigan obyektlar va festival-amaliyotlar soni ortib borganligi haqida turli hisobot va tadqiqotlarda qaydlar uchraydi, bunda ayniqsa statistik manbalarga ko‘ra, 2017 yildan keyingi davrda ichki turizm oqimi va servis ko‘rsatkichlarining tezlashganligini ko‘rishimiz mumkin.

1993–2000 yillarda Farg‘ona viloyatida madaniy turizm resurslarini o‘rganishning birinchi bosqichi sifatida mustaqillikdan keyingi manbashunoslik va qayta ro‘yxatga olish jarayonlari ko‘rinadi. Bu bosqichda resurslarni milliy meros sifatida hujjatlashtirish, ularning kelib chiqishi va saqlanish holatini aniqlashga qaratilgan ilmiy-amaliy ishlar majmuidir. Mexanizm sifatida arxiv hujjatlari, mahalliy tarixiy rivoyatlar, epigrafik yozuvlar va muzey fondlari bilan ishlash orqali obyekt pasporti tuzilgan, keyinchalik ular muhofaza rejimlari bilan mustahkamlangan. Masalan, Marg‘ilon, Rishton va Qo‘qon atrofidagi hunarmandchilik an‘analari hamda me‘moriy yodgorliklar bo‘yicha lokal tadqiqotlar ko‘proq etnografik kuzatish va tavsifiy metodga tayangan. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, bu davrda turizm xizmatlari bozorining kichikligi sabab tashriflar hajmi nisbatan past bo‘lib, madaniy turizm ko‘proq ichki safarlar va ziyorat shaklida namoyon bo‘lganligi ko‘plab umumiy turizm statistikalarida aks etadi.

2001–2010 yillar oralig‘i madaniy turizm resurslari va hududiy yondashuv kuchaygan davr sifatida izohlanadi. Bu davr ta’rifiga ko‘ra, resurslar endilikda faqat yodgorlik sifatida emas, balki shahar va tumanlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining omili sifatida ko‘riladi. Hududiy rejalashtirish, muzeylashtirish, yo‘nalishlar tuzish va xizmat standartlarini joriy etish bilan ilmiy tahlil o‘zaro bog‘lana boshlaydi. Masalan, Qo‘qon shahri tarixiy muhitining turizm uchun talqini kuchayib, ekskursiya yo‘nalishlarida saroy madaniyati, hunarmandchilik va ma’rifat markazlari bir paket sifatida ko‘rsatilgan, bu esa resurslar o‘rtasidagi sinergiyani yaratgan. Statistik jihatdan, turizm infratuzilmasi elementlari soni oshishi, muzey ekspozitsiyalarining yangilanishi va viloyat miqyosida tadbirlar ko‘payishi haqida tarmoq materiallarida qaydlar bor, natijada tashriflar mavsumiyligi biroz yumshagan. Ilmiy izoh sifatida, mazkur bosqichda “madaniy landshaft” tushunchasi amaliyotga yaqinlashib, resurslar faqat alohida obyekt emas, balki muhit, an’ana va xizmat majmui sifatida qarala boshlagan, bu esa keyingi yillarda turizmning klaster yondashuviga zamin yaratgan.

2011–2016 yillarda Farg‘ona viloyati madaniy turizm resurslarini o‘rganishda xizmatlar sifati, brending va tajriba iqtisodiyoti elementlari ko‘proq tilga olinadi. Ta’rif sifatida, tajriba iqtisodiyoti deganda sayyohning ko‘rish bilan cheklanmay, ishtirok etishi, o‘rganishi va his etishi orqali qiymat yaratiladigan turizm modeli tushuniladi. Turizmning bu turida, hunarmandchilik ustaxonalari, festival va ko‘rgazmalar, milliy taom tayyorlash namoyishlari hamda muzey interaktivlari resursni “jonli” mahsulotga aylantiradi. Masalan, Rishton kulolchilik maktabini turistik talqinda ko‘rsatish jarayonida xomashyo tanlash, loy qorish, g‘ildirakda shakl berish va sir (glazur) bilan bezash bosqichlari ekskursiya ssenariysiga kiritilib, sayyohning o‘zi ham qisqa mahorat darsida qatnashadi. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, ushbu yillarda ichki turizm ulushi yuqoriligi sabab guruhli tashriflar va maktab-ekskursiyalari bilan o‘zaro barqaror bo‘lib, xizmat ko‘rsatish subyektlari soni asta ko‘payganligi ko‘rsatib o‘tiladi.

2017–2023 yillar bosqichi madaniy turizm resurslarini o‘rganishda raqamlashtirish, klasterlash va barqarorlik ko‘rsatkichlari bilan ajralib turadi. Bu davrga kelib klaster yondashuvi resurslar, servis tarmoqlari, transport-logistika, ta’lim va marketing subyektlarini bir hududiy qiymat zanjiriga birlashtiruvchi boshqaruv modeli yaratildi. Rivojlantirish sifatida, turistik xaritalar, QR-talqin, onlayn bron qilish, muzey fondlarini raqamiy kataloglash va tadbirlarni media orqali targ‘ib qilish resursning ko‘rinishini oshiradi hamda talabni tezroq shakllantiradi. Masalan, Qo‘qon–Marg‘ilon–Rishton yo‘nalishi bo‘yicha “madaniy marshrut” modeli qo‘llanganda, ziyorat obyektlari, hunarmandchilik, gastronomiya va muzeylar yagona dasturga integratsiya qilinadi, bu esa sayyoh sarfini va qolish muddatini uzaytiradi. Statistik mantiqda, 2017 yildan keyin turizm subyektlari va tashriflar soni keskinroq o‘sishi, pandemiya yillarida vaqtincha pasayish va 2022–2023 yillarda tiklanish tendensiyasi kuzatilgani umumiy turizm tahlillarida qayd etiladi. Ilmiy izoh sifatida, raqamli transformatsiya nafaqat reklama, balki meros boshqaruvi vositasi hamdir, chunki u tashrif oqimlarini hisobga olish, sig‘im (carrying capacity)ni baholash va resursning kamayish xavfini pastlashi uchun ma’lumot bazasini yaratadi.

Madaniy turizm resurslarini tahlil qilishda moddiy va nomoddiy va institutsional toifalarga ajratiladi.

Moddiy resurslar me’moriy yodgorliklar, arxeologik qatlamlar, muzey kolleksiyalari va tarixiy shahar muhiti;

Nomoddiy resurslar urf-odatlar, ijro san’ati, hunarmandchilik maktablari, og‘zaki an’ana;

Institutsional resurslar esa muzey, qo‘riqxonalar, turizm markazi, yo‘riqchi maktabi kabi tashkilotlar kiradi. Har bir toifa turistik mahsulotga turlicha yo‘l bilan aylanadi: moddiy resurs uchun konservatsiya va ekspozitsiya, nomoddiy resurs uchun jamoa bilan kelishilgan namoyish va uzluksiz meros uzatish, institutsional resurs uchun esa standartlar, kadrlar va monitoring zarur bo‘ladi. Masalan, ziyorat turizmi obyektida marosim madaniyati nomoddiy qatlam bo‘lsa, ziyoratgoh

arxitekturasini moddiy qatlamni, ziyoratchi oqimini boshqarish esa institutsional qatlamni ifodalaydi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida, turizm samaradorligi odatda tashrif buyuruvchilar soni, o‘rtacha qolish muddati va xizmatlar hajmi bilan o‘lchanadi, bu ko‘rsatkichlar bir toifani emas, uchala toifani uyg‘unlashtirishni talab qiladi.

Madaniy turizm resurslarining “kimyoviy va materialshunoslik” aspekti yodgorliklarni saqlash masalasida muhim, chunki konservatsiya jarayonlari ko‘pincha materialning tarkibi va yemirilishlarga bog‘liq. Yemirilish deganda namlik, tuzlar migratsiyasi, atmosfera ifloslanishi va biologik omillar ta’sirida g‘isht, ganch, sopol va bo‘yoq qatlamlarining fizik-kimyoviy degradatsiyasi tushuniladi. Mexanizm darajasida, masalan, ohak asosli qorishmalarda kalsiy karbonat CaCO_3 va nam muhitda erigan karbonat muvozanati buzilganda yuzada mikroyoriqlar paydo bo‘lishi, g‘ovaklarda esa kristallanish bosimi ortishi kuzatiladi, bu uzoq muddatda bezak qatlamini ko‘chirishga olib keladi. Statistika nuqtai nazardan, konservatsiya xarajatlari odatda ekspozitsiya va servis xarajatlariga nisbatan sezilarli ulush egallaydi, shuning uchun resursdan turistik foydalanishda “foйда–xarajat” muvozanati hamda profilaktik parvarish rejalari muhim indikatorga aylanadi.

1993–2023 yillarda Farg‘ona viloyati madaniy turizmini o‘rganishda muhim yo‘nalishlardan biri solishtirma tahlil bo‘lib, u viloyat ichidagi tumanlar va shaharlar kesimida resurs zichligi hamda servis sig‘imini qiyoslashga imkon beradi. Solishtirma tahlil deganda bir xil mezonlar asosida turli hudud yoki davr ko‘rsatkichlarini qiyoslab, farqlar sababi va natijasini izohlash usuli tushuniladi. Mezonlar sifatida obyektlar soni, ularning saqlanish holati, transport qulayligi, muzey va festival faolligi, hamda mahalliy hunarmandchilik ustaxonalarining turizmga integratsiyasi olinadi. Misol uchun, hunarmandchilik markazi sifatida tanilgan hududlarda nomoddiy resurslar kuchli bo‘lsa, tarixiy saroy yoki yirik muzey joylashgan hududlarda moddiy va institutsional resurslar nisbatan ustun bo‘lishi mumkin, bu esa turistik mahsulot turini belgilaydi. Statistika ifoda sifatida, bunday

qiyoslash odatda indekslash orqali beriladi, masalan, “resurs zichligi indeksi”ni obyektlar sonining hudud maydoni yoki aholi soniga nisbati sifatida hisoblash mumkin, bu ilmiy ishda boshqaruv qarorlarini asoslashga xizmat qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan qaralsa, solishtirma yondashuv hududlar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytirish uchun emas, balki ixtisoslashuvni aniqlash va resurslarni haddan tashqari yuklamasli zarur, chunki barqaror turizm resursning sig‘imi asosiy cheklov hisoblanadi.

Xulosa. 1993–2023 yillar kesimida Farg‘ona viloyatining madaniy turizm resurslari ilmiy o‘rganilishi rejalashtirish, tajriba iqtisodiyoti hamda raqamlashtirish va klasterlash bosqichlariga qadar izchil bosqichlarni namoyon etdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moddiy, nomoddiy va institutsional resurslar o‘zaro uyg‘unlashganda turistik mahsulotning raqobatbardoshligi oshadi, aks holda alohida obyektlar nazrdan qolib, nuray boshlaydi. Farg‘ona viloyatida hunarmandchilik, ziyorat maskanlari, muzeylar va tarixiy shahar muhiti birgalikda madaniy turizmning tayanch omillari sifatida shakllangan. Kelgusida barqarorlik mezonlari, tashrif oqimi monitoringi va konservatsiya texnologiyalarini turizm rejalashtirishiga chuqur integratsiya qilish ilmiy-amaliy samaradorlikni yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azizxo‘jayev A. A. O‘zbekistonda turizm: nazariya va amaliyot. Toshkent, O‘zbekiston, 2016. 320 b.
2. Abdurahmonov A. Madaniy meros va turizm: resurslarni boshqarish masalalari. Toshkent, Fan, 2014. 248 b.
3. Александрова А. Ю. Международный туризм. Москва, КНОРУС, 2018.464с.
4. Лескова И. В. Культурное наследие и туристская индустрия: управление и маркетинг. Санкт-Петербург, Питер, 2015. 336 с.
5. Mirzaxamdamova D.Z. “Yangi O‘zbekistonda “Zamonaviy Buyuk Ipak yo‘li” sayyohlik dasturida Farg‘ona viloyatida amalga oshirilgan islohotlar”. “Ipak yo‘li turizm prizmasi orqali hamkorlik” mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy konferensiya 2024-yil, 10-11-oktyabr. 68-71 bet .

6. Mirzaxamdanova D.Z. “Farg‘ona viloyatida turizmning rivojlanishiga doir olib borilgan chora-tadbirlar (2010-2020 yillar misolida)”. Qo‘qonDPI ilmiy xabarlar. 2026 yil 5-son, 1812-1821 betlar.

7. Richards G. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives. New York, Routledge, 2018. 280 p.

8. Timothy D. J. Cultural Heritage and Tourism: An Introduction. Bristol, Channel View Publications, 2011. 488 p.